

**ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ
НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ
в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.**

В статті розглядаються питання участі іноземного капіталу в процесі модернізації економіки України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Характеризується вплив іноземного капіталу на формування стратегічних для індустріального розвитку галузей.

Ключові слова: іноземні інвестиції, модернізація економіки, індустріальний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасна українська економіка знаходиться у стані системної трансформації, для реалізації якої необхідні значні капіталовкладення. Дефіцит власних ресурсів змушує звертатися до таких джерел інвестування, як іноземні інвестиції. При цьому необхідно визначати не тільки джерела інвестування, а й напрямки їх використання та наслідки для соціально-економічного розвитку. В цьому сенсі важливо, не повторюючи помилок минулого, творчо використовувати його позитивний досвід. Тому актуальними стають конкретні історико-економічні розробки з даної проблематики. Аналіз економічних перетворень та ролі в них іноземного капіталу буде сприяти формуванню адекватного підходу до сучасної інноваційно-інвестиційної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання модернізації вітчизняної економіки в період формування її індустріальної структури привертає увагу дослідників вже давно. Вона була предметом дослідження вчених-економістів (П.П.Мигулін, М.І.Туган-Барановський, В.Вітчевський та ін.). Важливим теоретико-методологічним підґрунтям для з'ясування ролі та місця іноземного капіталу в модернізаційних процесах стали наукові розробки сучасних дослідників (Т.І.Дерев'янкін, І.В.Довжук, В.М.Литвин, П.І.Лященко, О.О.Нестеренко, П.Ф.Рябченко та ін.), присвячені аналізу стану розвитку промислової структури народного господарства у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Значну увагу приділено проблемі

модернізації української економіки зазначеного періоду у працях представників української діаспори (Б.Винар, І.-С.Коропецький, О.Субтельний та ін.). Однак взагалі і в цілому проблема іноземних капіталів в аспекті їх ролі у формуванні індустріального обличчя вітчизняної економіки залишається розробленою недостатньо. Дефіцит системних досліджень проблеми актуалізує необхідність аналізу ролі іноземного капіталу в процесі індустріалізації економіки Росії.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі іноземного капіталу в процесі модернізації вітчизняної економіки, тенденцій та наслідків його функціонування у вітчизняній промисловості другої половини XIX – на початку XX ст.

Основні результати дослідження. У науковій літературі «модернізація» розглядається як процес переходу від традиційного аграрного, доіндустріального суспільства до індустріального. Причому це явище розглядається як сукупність процесів у різних сферах: економічній, соціальній, політичній та духовній [12, с. 24].

Модернізаційні процеси в західноєвропейських країнах розпочалися з буржуазних революцій та з початком промислового перевороту (друга половина XVIII ст.). Значне відставання вітчизняної модернізації відносно західноєвропейської пояснюється специфікою суспільного устрою, основними рисами якого були надто повільна еволюція самодержавства та кріпосництво. Певний перелом щодо цього настав тільки в середині XIX ст., тобто після селянської реформи 1861 р., яка поклала початок формуванню нових ринкових засад економіки.

Формою реалізації модернізації економіки при переході до індустріального суспільства виступає індустріалізація, висхідним пунктом якої став промисловий переворот. Промисловий переворот у вітчизняній економіці, порівняно із західноєвропейською, мав ряд особливостей. Насамперед, для нього були характерними досить поверхневий характер, активна участь держави у фінансуванні промислового будівництва, значний вплив іноземних інвестицій та іноземної технології. Тому слід підкреслити, що загальна економічна відсталість господарства, його багатоукладність, відсутність достатнього обсягу внутрішніх нагромаджень вимагали пошуку зовнішніх джерел для здійснення модернізаційного процесу. Необхідність залучення останніх усвідомлювалась як на державному, так і на локальному рівнях. У зв'язку з цим держава як основний економічний суб'єкт виступила ініціатором пошуку й залучення в економіку як іноземних капіталів, так і технічного та підприємницького досвіду, здатних реалізувати модернізаційний процес.

Вплив зазначених вище ресурсів на процес індустріалізації визначився в техніко-технологічних та організаційних змінах в окремих галузях економіки та у зростанні їх ефективності. Основними результатами індустріалізації стало формування: 1) нового типу виробництва (великого машинного); 2) нової соціально-економічної природи трудових ресурсів (особисто вільний працівник, що діє на основі трудового найму); 3) нової сутності товару (продукт фабричного виробництва, що орієнтований на ринкову реалізацію) [18, с. 153]. Усе це говорило про кардинальну зміну сутності економічної взаємодії господарюючих суб'єктів та загальну модернізацію економіки.

Стратегічне значення для здійснення процесу модернізації у вітчизняній економіці мали базові галузі: залізорудна, вугільна, металургійна, машинобудування. Залучення та функціонування іноземного капіталу призвело до утворення нових та активізації розвитку старих галузей вітчизняної економіки. Конкурентна ситуація на вітчизняному ринку (в залежності від позиції вітчизняного капіталу в певній галузі та сприятливих чи несприятливих умов для інвестування) обумовлювала форми та частку іноземних капіталів у процесі формування модернізованої економіки. Саме ці чинники й визначили галузеву структуру розподілу іноземних інвестицій (табл. 1).

Таблиця 1. Структура розподілу іноземного капіталу по галузях господарства Російської імперії, 1917 р. *

Сфери застосування	Кількість підприємств	Питома вага, %	Величина капіталу, млн руб.	Питома вага, %
Гірська пром-сть	183	26,75	822,8	37,1
Обробка металу, машинобудування	123	18	392,6	17,7
Обробка мінеральних речовин	17	2,5	18,3	0,8
Текстильна пром-сть	87	12,7	192,6	8,7
Хімічна пром-сть	46	6,7	78,25	3,5
Паперова та поліграфічна пром-сть	12	1,75	31,5	1,4
Харчова пром-сть	36	5,3	37,4	1,7
Лісова пром-сть	20	3	31,15	1,4
Обробка продукції скотарства	8	1,2	14,45	0,7
Торгівля	26	3,8	77,7	3,5
Транспорт	10	1,5	26,75	1,2
Страхові установи	13	1,9	5,9	0,3
Кредитні установи	40	6	227,7	10,3
Міське господарство	73	10,7	259,5	11,7
Всього	684	100	2216,6	100

* Джерело: Оль П. Иностранные капиталы в России. – Петроград, 1922. – С. 10–141.

Аналіз табл. 1 показує, що пріоритетними галузями для іноземного інвестування на початку ХХ ст. були гірська, металообробна та машинобудівна. Зумовлювалося це значною мірою протекціоністськими діями уряду, який, усвідомлюючи необхідність індустріалізації й важливу роль у цьому процесі стратегічних галузей промисловості, намагався створити якомога більш сприятливі умови для їх прискореного зростання шляхом залучення іноземних інвестицій. Іншою причиною був значно вищий і стабільний попит на продукцію названих галузей, що виступало об'єктивним чинником активізації інвестиційного інтересу західних підприємців до них. Ще однією важливою обставиною стало небажання вітчизняних підприємців переливати свої капітали з галузей зі швидким оборотом капіталу (легка, харчова, торгівля) в галузі технічно складні та наукомісткі [1, 3, 22].

Можна стверджувати, що іноземний капітал панував у найбільш важливих галузях вітчизняної промисловості: металургійній, гірській, кам'яновугільній, машинобудівній, нафтовій та у сфері кредиту. Важлива роль належала іноземним інвестиціям у процесі формування інфраструктурних галузей (залізничний транспорт, міське господарство, страхування та ін.), наявність яких була необхідною умовою індустріального розвитку країни. Загалом, залучення іноземного капіталу сприяло підвищенню технологічного рівня української економіки, підвищенню її ефективності та зростанню її економічного потенціалу (порівняно з іншими економічними районами Російської імперії).

Дослідження першоджерел дозволило визначити внесок іноземного капіталу в розвиток окремих галузей вітчизняної економіки. Значний приплив іноземного капіталу в залізорудну промисловість посприяв зростанню ролі Криворізького басейну. Це знайшло вияв у тому, що Кривбас почав видобувати залізної руди в 15,5 разів більше, ніж Центральний район, та в 3,7 раза більше, ніж на Уралі. Частка України в загальноросійському видобутку залізної руди зросла з 4,4% в 1880 р. до 72% в 1913 р. Значна частина цього обсягу (87,5%), була видобута на 14 акціонерних підприємствах, в яких переважав іноземний капітал [2, с. 65]. Завдяки іноземним технологіям покращалася технічна оснащеність вітчизняних рудників, що виявилось у збільшенні кількості парових машин та зростанні їх загальної потужності. Застосування іноземними підприємцями нових технологій у Кривбасі сприяло підвищенню тут більше ніж у 2 рази продуктивності праці порівняно з іншими басейнами (табл. 2). Отже, на початку ХХ ст. українська залізорудна промисловість перетворилася на галузь, що

відіграла значну роль у становленні великого індустріального виробництва в Україні.

Таблиця 2. Продуктивність праці в залізорудних басейнах Російської імперії в 1913–1914 рр. *

Басейн	Видобуток залізної руди, тис. пуд.		Кількість робітників		Видобуток руди, тис. пуд. на 1 робітника	
	1913 р.	1914 р.	1913 р.	1914 р.	1913 р.	1914 р.
Кривий Ріг	387778	289201	23595	21085	16,4	13,7
Урал	104795	111339	17222	17351	6,1	6,4
Центральний р-н	25064	24423	4421	3776	5,7	6,2

* Джерело: Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні. – Париж: Нац. вид-во в Європі, 1958. – С. 34.

Іншою базовою галуззю для модернізації економіки є металургія. В Україні вона розвивалася так само, як і залізорудна промисловість – швидше, ніж в інших районах Російської імперії. Тут, як і в попередньому випадку, істотну роль відіграла саме присутність іноземних капіталів.

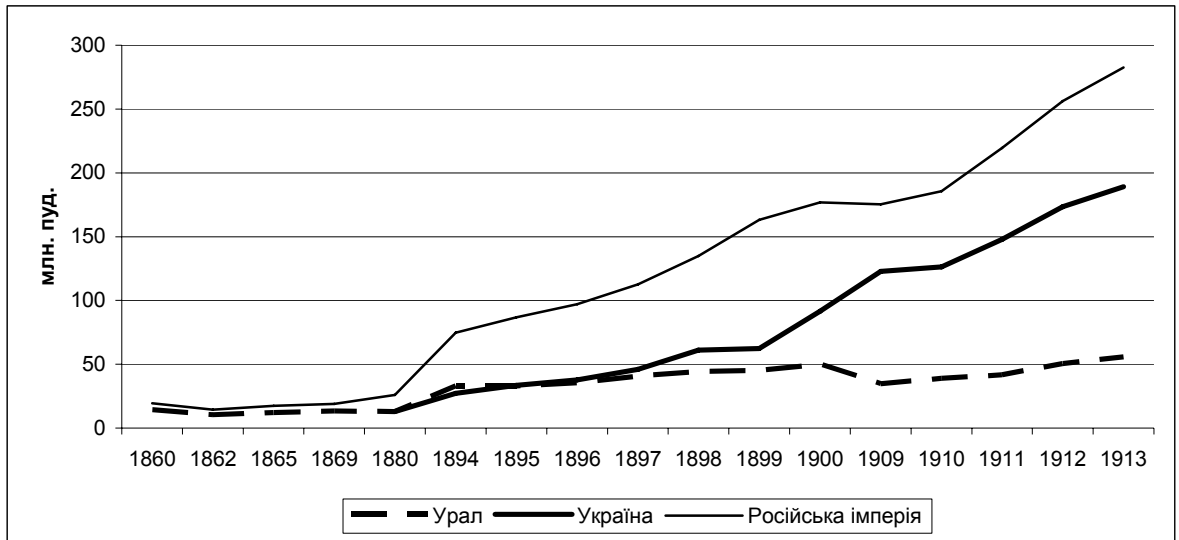
Як відомо, початковий період формування металургійної промисловості України на основі застосування вітчизняних капіталів виявився вкрай невдалим. Так, металургійні заводи, побудовані в 1869 р. вітчизняним підприємцем С.Поляковим (на їх основі в майбутньому англійським підприємцем Дж.Юзом було створено акціонерне товариство), виявилися збитковими та досить швидко збанкрутували. І тільки достатні обсяги іноземних інвестицій, передові технології виробництва, іноземне устаткування та застосування найсучасніших методів управління, які з'явилися тут пізніше, перетворили їх на ефективне та високоприбуткове виробництво. Оцінюючи реорганізацію та зростання економічної потужності на підприємствах Дж.Юза, тогочасні дослідники відмічали: «Заводи Юза були ... першим підприємством для експлуатації вугільних покладів і переробки металів, якому вдалося відразу стати на твердий ґрунт» [5, с. 204]. Висока ефективність цих підприємств була зумовлена також диверсифікацією виробництва, в основу якої було покладено принцип вертикальної інтеграції. Підрозділами металургійного заводу стали цегляний, трубний та модельний заводи, 33 коксові печі та 3 кам'яновугільні шахти.

Як свідчить дослідження, диверсифікація була характерною економічною рисою більшості підприємств, заснованих на іноземно-

му капіталі. Так, до складу Південноросійського дніпровського металургійного товариства зі змішаним російсько-бельгійсько-німецьким капіталом входили металургійне, машинобудівне та суднобудівне підприємства [15, с. 68]. Застосування іноземними підприємцями новітніх для того часу методів організації виробництва (диверсифікація та комбінування виробництва) зробило підприємства більш стійкими до коливань кон'юнктури ринку та запитів конкурентного суперництва. Можна стверджувати, що поєднання досвіду, підприємницької активності із застосуванням іноземних капіталів стали визначальним чинником розвитку української гірничої промисловості, завдяки якому південь України перетворився на один із найрозвинутіших промислових районів Російської імперії.

Дослідження наукової літератури з проблем індустріалізації України показує, що практично всі металургійні підприємства, побудовані наприкінці XIX ст., не обходилися без іноземного капіталу [1, 2, 5, 7, 13, 23]. Відомий німецький дослідник В.Вітчевський, аналізуючи економічний розвиток нашої країни у другій половині XIX – на початку XX ст., пояснював значне зростання української металургійної промисловості головним чином припливом іноземних капіталів [5, с. 216–217]. Такої самої думки дотримується сучасний український вчений І.Довжук, стверджуючи, що саме завдяки іноземному капіталу в металургії стало можливим застосування передових технологій, використання європейського досвіду, що одночасно з комбінуванням виробництва дозволили в період 1885–1900 рр. збільшити виплавку заліза і сталі в Наддніпрянській Україні у 27 разів [8, с. 33]. В результаті, починаючи з середини 1890-х років, південь України починає випереджати Урал і висувається на перше місце в загальноросійській металургійній промисловості (рис. 1).

У 1913 р. п'ять найбільших заводів (Юзівський, Дніпровський, Олександрівський, Петровський та Донецько-Юр'ївський) давали вже 55% обсягу виробки чавуну в Україні і майже 37% – загальноросійського [2, с. 11]. Крім того, внаслідок застосування передових технологій енергоозброєність кожного металургійного підприємства Наддніпрянщини була в середньому в 42 рази, а кожного робітника – у 23 рази вища, ніж на Уралі. Внаслідок цього продуктивність праці металургів України в 6 разів перевищувала продуктивність праці металургів Уралу [8, с. 34]. Отже, українська металургія стала визначати тенденції розвитку цієї галузі в межах Російської імперії.

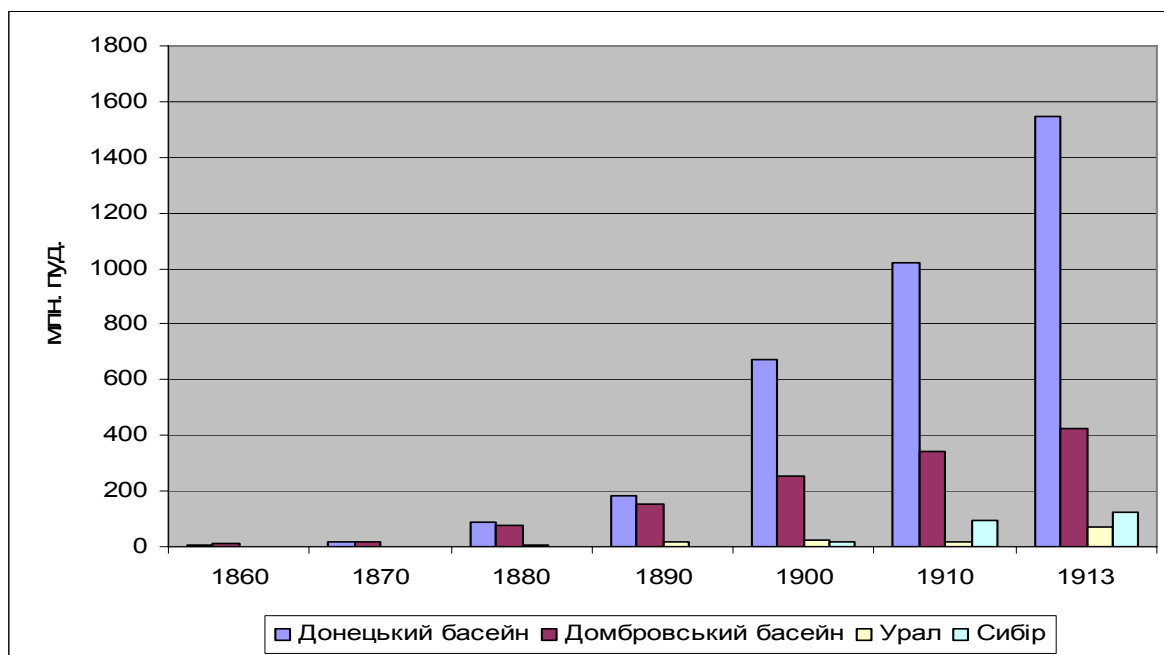
* Джерело: Вавилин И. Иностранные капиталы в России. – Л.: Прибой, 1925. – С. 2, 7, 8.

Рис. 1. Виплавка чавуну по районах Російської імперії у 1860–1913 рр.

В українській металургії іноземний капітал так або інакше поєднувався з капіталом вітчизняних підприємців. Так, з 18-ти акціонерних підприємств винятково іноземним був капітал у 12-ти підприємств. В решті 6-ти підприємствах капітал був змішаний [2, с. 59–62]. Аналіз наукових джерел показав, що продуктивність підприємств з виключно іноземним капіталом була значно вищою, ніж в підприємствах з капіталом змішаним (2,04 млн пудів продукту на 1 млн руб. основного капіталу проти 0,75 млн пуд/млн руб.). Ця тенденція підтверджується і даними такого характеру: при збільшенні підприємствами першої групи основних капіталів за період 1910–1913 рр. усього лише на 10,07 млн руб. виплавка чавуну за цей час зросла на 38,07 млн пуд., а виробництва готових виробів – на 31,77 млн пуд. В той самий час на підприємствах зі змішаним капіталом при зростанні загальної суми основних капіталів на 56,40 млн руб. виробництво чавуну збільшилося на 21,28 млн пуд. і готових виробів на 14,14 млн пуд. [10, с. 10]. Проте в зв'язку з цим слід зауважити, що значна частина нових капіталів була використана не стільки для розширення, скільки для концентрації виробництва [2, с. 7–8]. В результаті у 1913 р. в Україні діяв 21 великий металургійний завод та вироблялося 69% загальноімперського виробництва чавуну, 67% сталі, 58% прокату [15, с. 22].

У зв'язку з розвитком металургійної промисловості на півдні України почав швидко зростати видобуток таких стратегічно важливих корисних копалин, як марганцева руда та новітні на той час види палива – вугілля та нафта. В Донецькому басейні видобуток вугілля

почався в 1840 р. і досяг в 1860 р. 6 млн пуд. До цього часу в Російській імперії перше місце в кам'яновугільній промисловості належало Домбровському басейну [15, с. 43]. Однак, починаючи з 1870-х років, коли в Україні починають зростати металургійні підприємства з іноземними капіталами, кам'яновугільна промисловість цього району за обсягами видобутку починає випереджати Домбровський басейн. А з початку 1890-х років, коли у зв'язку зі стабілізацією російського рубля посилюється приплив іноземного капіталу в Донбас, частка Домбровського басейну послідовно скорочується (рис. 2).

* Джерело: Вавилин И. Иностранные капиталы в России. Л.: Прибой, 1925. – С. 64.

Рис. 2. Видобуток мінерального палива по районах Російської імперії в 1860–1913 рр. (млн пуд.) *

Аналіз статистичних даних показує, що в досліджуваній період частка Донбасу в загальноімперському видобутку вугілля (без Царства Польського) зростає в 1890 р. до 84,6%, а в 1898 р. – до 92%. Видобуток вугілля збільшився з 927 млн пудів у 1909 р. до 1543,8 у 1913 р. (або на 66,5 %). В 1913 р. видобуток мінерального палива в Донбасі становив 70% загальноросійського видобутку і тільки 30% припадало на всі інші райони [2, с. 63–64]. В 1912 р. іноземним товариствам належало більше 79% видобутку кам'яного вугілля в Донбасі. Із 36-ти діючих акціонерних компаній 25 належали представникам іноземного капіталу, а правління 16-ти знаходилися за кордоном [2, с. 64]. Таким чином, завдяки використанню новітніх методів організації виробництва, значних капіталів та досвіду іноземні інвестиції відіграли вирі-

шальну роль у розвитку вугільної галузі України: в Донбасі сформувалося велике кам'яновугільне виробництво. У цій галузі перевага теж надавалася великим кам'яновугільним підприємствам, оскільки в технічному аспекті вони були більш передовими, ніж в інших вугільних районах.

Однак, слід зауважити, що наслідки діяльності іноземного капіталу в Донбасі були не однозначними. Через приватну власність на землю термін оренди території для видобування вугілля був досить коротким. В результаті іноземні підприємці не були зацікавлені вкладати значні кошти в сучасне обладнання та в раціональну організацію виробництва. Це призвело до прискореного та нераціонального видобутку вугілля. Поступове ускладнення умов виробництва стало причиною обмеження видобутку, а, відтак, і незадоволеного попиту. Не набув у цій галузі широкого розвитку і технічний прогрес: наявність великих резервів дешевої робочої сили ніяк не стимулювала підприємців до постійного технічного оновлення виробництва. Тому продуктивність праці на шахтах Донбасу була нижчою, ніж в Сибіру та Домбровському басейні (хоча і вищою, ніж в старих вуглевидобувних районах) (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка продуктивності праці в кам'яновугільній промисловості Російської імперії, тис. пуд. на 1 робітника *

Рік	Російська імперія	Басейни				
		Підмосковний	Донбас	Урал	Сибір	Домбровський
1900	9,0	7,7	7,9	7,1	7,6	15,9
1905	9,5	5,5	9,3	7,1	9,2	11,5
1910	9,5	7,9	8,5	8,7	11,7	—
1911	9,6	6,1	8,8	8,0	9,6	15,2

* Джерело: Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні. – Париж: Нац. вид-во в Європі, 1958. – С. 34–35.

Підприємства з іноземним капіталом відігравали значну роль також у розвитку такої нової галузі важкої індустрії, як коксове виробництво. В 1914 р. 80,9% коксу вироблялося підприємствами з виключно іноземними капіталами, а 12,5% – на підприємствах зі змішаним капіталом [10, с. 64]. На відміну від кам'яновугільних копалень, коксове виробництво вже на перших металургійних заводах України відразу виникло у формі великих підприємств на основі закритих коксових печей, що забезпечували високу продуктивність праці.

Приплив іноземного капіталу в машинобудування в останній чверті ХІХ ст. значною мірою сприяв будівництву нових та модерні-

зації старих заводів. Спочатку – до середини 1890-х років – в Україні з’явився великий машинобудівний завод – Бежецький (Брянський), який належав вітчизняним підприємцям. Тільки наприкінці ХІХ ст. іноземними фірмами (або за їх участю) було створено декілька нових великих машинобудівних підприємств: Луганський і Харківський паровозобудівні заводи, Миколаївський суднобудівний, вагонобудівний завод у Нижньодніпровську. Головними центрами машинобудування стали Олександрівськ (нині Запоріжжя), Харків, Одеса, Бердянськ, Херсон, Миколаїв, Київ. У той самий час до іноземних підприємців перейшли великі пакети акцій деяких старих підприємств (зокрема, Товариства Брянського заводу).

Внаслідок розвитку українського машинобудування обсяг виробництва в галузі зріс у 12 разів. Продукція вітчизняних підприємств тепер забезпечувала не лише потреби українських виробників сільськогосподарської продукції, а й вивозилася в центральні та приволзькі губернії, до Сибіру. Таким чином, на кінець ХІХ ст. сільськогосподарське машинобудування в Україні набуло загальноросійського значення.

Проте, незважаючи на значний розвиток галузі, українське машинобудування зростаючих потреб індустріального розвитку країни не задовольняло. І тому значна кількість машин, як і раніше, ввозилася з-за кордону, зокрема майже половина складних сільськогосподарських машин (табл. 4).

Таблиця 4. Динаміка продукції машинобудування Російської імперії в 1910–1913 рр. *

Показник	Рік			
	1910	1911	1912	1913
Вітчизняне виробництво машин, млн. руб.	102,4	123,3	136,7	175,1
в тому числі сільськогосподарських	44,1	50,3	52,6	60,5
Імпорт машин, млн. руб.	113,9	143,9	150,5	163,7
в тому числі сільськогосподарських	38,9	51,4	63,5	48,7

* Джерело: Статистический ежегодник на 1913 г. – С.-Петербург, 1913. – С. 163 (додаток. С. 8–11).

Отже, вітчизняне машинобудування в цілому, з огляду на потреби індустріалізації, було розвинуто недостатньо. Як відомо, критерієм для визначення рівня індустріалізації економіки є виробництво машин для виробництва засобів виробництва. Вітчизняне машинобудування виробляло незначний обсяг машин для промисловості, в тому числі для самого машинобудування. В результаті внутрішній попит

на машини, верстати та устаткування задовольнявся в Російській імперії приблизно наполовину власним виробництвом і наполовину імпортом [7, с. 246–247].

В зв'язку з викладеним слід підкреслити ще такий момент: наша країна не тільки ввозила машини, а й сама виробляла їх за допомогою іноземців. І тому далеко не кожне вітчизняне підприємство можна було назвати власним. Незважаючи на пріоритет наших майстрів у винайденні цілого ряду машин, у конкретних умовах Російської імперії винаходи ці, як правило, реального застосування не мали. Це стало однією з причин того, що згодом наша країна потрапила у величезну залежність від Заходу у конструюванні машин й освоєнні їх виробництва [7, с. 247].

Висновки. Післяреформена модернізація вітчизняної промисловості, що проходила на шляхах промислового перевороту та капіталістичної індустріалізації, відбувалася за активної участі іноземного капіталу. За визначенням М.І.Тугана-Барановського, «вся наша промисловість найновішого часу розвивалася на основі іноземних капіталів» [22, с. 362].

Іноземний капітал, що функціонував в українській економіці у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., став чинником її інноваційного розвитку (впровадження нових для вітчизняної економіки технологій і методів організації виробництва, створення нових галузей промисловості, використання нових для вітчизняної економіки ресурсів та виробництво нових видів продукції), хоча весь можливий інноваційний потенціал не був використаний (інтереси модернізації інколи суперечили інтересам самого іноземного капіталу).

Хоча іноземний капітал був визначальним чинником розвитку вітчизняної індустрії, однак його функціонування обумовлювалося не тільки потребами та умовами вітчизняної економіки, а й інтересами самого капіталу (використання дешевих ресурсів, можливість високих прибутків).

Вплив іноземного капіталу на процес модернізації української економіки був різноспрямованим: з одного боку, активізувалися процеси створення великої індустрії, стимулювання розвитку інших галузей економіки (в тому числі й інфраструктури), насичення внутрішнього ринку продукцією важкої промисловості, прискореного розвитку української економіки порівняно з іншими районами Російської імперії; з іншого боку, мало місце стримування певною мірою національного технічного прогресу, нераціональне використання природних ресурсів.

Таким чином, при залученні іноземних інвестицій в сучасну українську економіку вкрай важливо, використовуючи історичний досвід, правильно оцінити майбутні результати їх функціонування з точки зору можливих вигод та втрат.

В статье рассматриваются вопросы участия иностранного капитала в процессе модернизации экономики Украины во второй половине XIX – в начале XX в. Характеризуется влияние иностранного капитала на формирование стратегических для индустриального развития отраслей.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, модернизация экономики, индустриальное развитие.

1. *Брандт Б.Ф.* Иностранные капиталы: Их влияние на экономическое развитие страны. – Ч. II. – С.-Петербург, 1899. – 419 с.
2. *Вавилин И.* Иностранные капиталы в России. – Л.: Прибой, 1925. – 125 с.
3. *В.В. (Воронцов В.).* Судьбы капитализма в России. – С.-Петербург, 1882. – 312 с.
4. *Винар Б.* Економічний колоніалізм в Україні. – Париж: Нац. вид-во в Європі, 1958. – 186 с.
5. *Винар Б.* Українська промисловість. Студія советського колоніялізму / Передм. В.П.Тимошенка. – Париж, 1964. – 397 с.
6. *Витчевский В.* Торговая, таможенная и промышленная политика России со времен Петра Великого до наших дней / Пер. с нем. – С.-Петербург, 1909. – 362 с.
7. *Дерев'янкін Т.І.* Промисловий переворот на Україні: Питання теорії та історії. – К.: Наук. думка, 1975. – 278 с.
8. *Довжук І.В.* До питання про діяльність Донецько-Юрїївського металургійного заводу наприкінці XIX – на початку XX ст.: Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. V. – Київ, 2002. – 210 с.
9. *Зив В.С.* Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности. – Петроград, 1917. – 132 с.
10. *Коропецький І.-С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. – К.: Либідь, 1995. – 235 с.
11. *Лазанська Т.І.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики). – К.: Ін-т історії НАН України, 1999. – 245 с.
12. *Лейбович О.Л.* Модернизация в России: К методол. изучения совр. отеч. истории. – Пермь: Зап.-Урал. учеб.-науч. центр, 1996. – 157 с.
13. *Литвин В.М.* Історія України з найдавніших часів до 2004 року / http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php
14. *Лященко П.И.* История народного хозяйства СССР. – Том II: Капитализм. – М.: ОГИЗ, 1948. – 738 с.
15. *Нестеренко О.О.* Розвиток промисловості на Україні. – Ч. 2: Фабр.-зав. виробн. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 580 с.
16. *Оль П.* Иностранные капиталы в России. – Петроград, 1922. – 304 с.

17. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України наприкінці ХІХ ст. // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 6 / Редколегія: Т.І.Дерев'янкін (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 30–38.
18. Проскуракова Н.А. Концепции цивилизации и модернизации в отечественной историографии // Вопросы истории. – 2005. – № 7. – С. 153–165.
19. Рябченко П. Иностранные инвестиции в экономику Украины в конце 19 – начале 20 вв. // Мир денег. – 2000. Май-июнь. – www.mirdeneg.com/rus/mworld/archives/magazine/article/139
20. Статистический ежегодник на 1913 г. – С.-Петербург, 1913. – 476 с.
21. Субтельний О. Україна: історія. – 3-е вид. – К: Либідь, 1993. – 720 с.
22. Туган-Барановский М.И. Иностранные капиталы // Історія народного господарства та економічної думки України: Зб. наук. праць. – Вип. 39–40 / Редколегія: Т.І.Дерев'янкін (відп. ред.) та ін. – Київ, 2007. – С. 360–363.
23. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: Историко-экономическое исследование. – Том 1: Историческое развитие русской фабрики в ХІХ веке. – 2-е изд. – [С.-Петербург], 1900. – 562 с.
24. Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А. Путь длиной в 100 лет: Очерки истории Алчев. металлург. комб-та. – Луганск: Світлиця, 1996. – 263 с.

Одержано 1.12.2008.

УДК 336.712

О.В. Ходченко

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ БАНКІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА УКРАЇНІ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Предметом дослідження даної статті є діяльність міських громадських банків у період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Висвітлюються основні етапи урядової політики в сфері діяльності цих банків та її вплив на рівень розвитку останніх.

Ключові слова: банківська система, міські банки, громадські банки, банківська політика уряду.

Постановка проблеми. Однією з властивих рис вітчизняної фінансової системи ХІХ – початку ХХ ст. була нестача капіталів у країні. Переконливе підтвердження тому – поширеність лихварства, яке

© О.В. Ходченко, 2008

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2008. Вип. 41.